

НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

УДК 94:(477)«1941-1944»

© Оксана САЛАТА

МЕХАНІЗМИ ТА ФОРМИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 рр.

Досліджуються основні аспекти окупаційної політики нацистської Німеччини на території Волинської та Рівненської областей у період Другої світової війни; здійснюється аналіз механізмів і форм інформаційно-психологічного впливу на населення означених регіонів, визначається роль періодичних видань у формуванні інформаційного простору в рейхскомісаріаті «Україна» та їхній вплив на поведінку громадян, що перебували на окупованій гітлерівською армією території.

Ключові слова: Друга світова війна, нацистська окупаційна політика, інформаційна політика, інформаційно-психологічний вплив, преса.

Після закінчення Першої світової війни більшість дослідників військової історії дійшли висновку, що важливим знаряддям у воєнному конфлікті може стати не лише зброя, а й інформаційна політика учасників протистояння. Англійський учений П.Г. Уорбертон зазначав: «Сьогодні основним завданням у війні є не знищення збройних сил противника, як це було раніше, а підриг морального стану населення ворожої країни в цілому і до рівня, щоб воно змусило свій уряд піти на мир. Збройні зіткнення армій – це лише один із засобів досягнення цієї мети» [1].

Нацистський уряд у Німеччині, готуючись до Другої світової війни, врахував недостатній рівень агітаційно-пропагандистської діяльності під час попередньої війни, проаналізував можливості пропаганди й почав розробляти власну концепцію інформаційної політики, спрямованої не лише на німецьке населення, а й на європейську спільноту.

Ефективність інформаційної політики усвідомлювало й керівництво Радянського Союзу, яке було в числі головних учасників у цій війні. Радянський уряд створив надзвичайно потужний пропагандистський апарат, який діяв, створюючи необхідні установки у свідомості населення багатонаціональної держави. Однією з таких установок було загальновідоме твердження про непереможність Червоної армії, що мало глобальні негативні наслідки в 1941–1945 рр.

Отже, говорячи про Другу світову війну, необхідно зазначити, що обидва противники – і нацистська Німеччина, і Радянський Союз робили ставку саме на інформаційну політику та її вплив на особовий склад обох армій і населення окупованих територій.

У сучасних вітчизняних словниках тлумачення терміна «інформаційне поле (простір)» ще не відображене належним чином. Якщо ж виходити з латинського значення слова «інформувати» – це «зображати, складати уявлення про що-небудь», то логічно випливає, що «інформаційне поле» означає простір, у якому існує, циркулює, обертається інформація. Поняття «інформаційний простір» – соціально-політичне й містить у собі територіальний і космічний фактори, а найбільш важливим складником є людський чинник, оскільки суспільна інформація призначається для людини, основний її споживач – людина, і без людини вона втрачає свій сенс [2, 123–124].

Як уже зазначалося, гітлерівське керівництво значну увагу приділяло інформаційно-психологічному впливу на населення власної країни. Підготувавши потужну армію, переконавши бійців у правильності дій та великій меті, керівництво гітлерівської армії спрямувало їх на східноєвропейські країни.

На захоплених нацистською армією територіях СРСР окупаційна влада проводила інформаційну політику, спрямовану на використання місцевого населення як робочої сили, а промислових та сільськогосподарських ресурсів – для зміцнення власної армії. Особливо яскраво цей аспект проявлявся в період, коли політику на окупованих територіях контролював Альфред Розенберг. Він вважав, що від настрою населення окупованих територій багато в чому буде залежати успіх гітлерівських планів, і тому декларував ліберальну політику щодо місцевих жителів. На відміну від нього, рейхскомісар України Еріх Кох та фельдмаршал Кейтель були переконані, що «потрібно зробити місцеве населення відповідальним за свої власні справи, тому що неможливо поставити охорону біля кожного сараю, біля кожного вокзалу. Місцеві жителі повинні знати, що буде розстріляно всякого, хто проявляє бездіяльність, і що вони будуть відповідати за кожний проступок». Також, на його думку, необхідно було відновити газети і для України, щоб впливати на свідомість місцевого населення [3].

Питанням німецької окупаційної політики на Волині та вивченням архівних документів і матеріалів займалися історики Н.О. Амеженко, Г.М. Ревуха, А.М. Купай. Вивчаючи розсекречені німецькі документи, вони показали особливості окупаційної політики в цьому регіоні, інструменти впливу на населення окупованих територій за допомогою директив німецького керівництва, преси, радіоповідомлень, плакатів, листівок тощо [4].

Український історик В. Косик, розглядаючи проблему українсько-польського протистояння під час німецької окупації, проаналізував причини конфлікту, що виник між польським і українським населенням. Він чи не вперше звернув увагу на роль політичної пропаганди в цьому питанні, на зацікавленість радянської влади в українсько-польському протистоянні [5].

Історик О.Ю. Ленартович у своїх працях вивчав процес формування системи окупаційної влади на Волині в роки Другої світової війни, причини виникнення

руху Опору нацистській владі, але недостатньо уваги приділив пропагандистській структурі окупаційного апарату [6, 279–287].

Нині перед нами стоїть завдання дослідити механізми та форми інформаційно-психологічного впливу на населення Волині в період німецької окупації 1941–1944 рр. На прикладі окремих документів та архівних матеріалів спробуємо визначити основні аспекти окупаційної політики цього регіону.

Політику, яку проводив окупаційний режим на землях Волині у 1941 р., підтверджують архівні матеріали, місцеві газети та інші друковані видання. Серед них часописи «Волинь», «Костопільські вісті», «Українське слово» та інші.

Щоб створити ілюзію мирного життя і змусити населення окупованих територій працювати на Рейх, нацистською окупаційною владою було створено умови для розвитку суспільного та культурного життя. У перші місяці окупації в рейхскомісаріаті, зокрема на території Волині, оживало суспільне життя: відкривалися середні школи, гімназії, жіночі вчительські семінарії, діяли різноманітні професійні та самодіяльні творчі гуртки, показували театральні вистави, в кінотеатрах демонстрували кінофільми, зняті за творами українських та німецьких авторів.

Одразу ж із призначенням на посаду рейхсміністра окупованих територій Розенберг видав ряд директив про поширення нацистських порядків на окуповані радянські області. Серед них загальні директиви, директиви про колгоспи, директиви із соціальних питань і директиви, які нас найбільше цікавлять – про роботу преси і пропаганду.

Відповідно до директив про пресу і пропаганду всі питання, пов'язані з дозволом видання місцевих газет, повинні розв'язуватися рейхсміністром у справах окупованих східних областей на основі пропозицій рейхскомісарів. Кількість газет повинна задовольняти потреби місцевого населення. Гітлерівське керівництво розуміло, що залишати населення без інформації політично не вигідно. Проте бажано максимально обмежити кількість місцевих газет у рейхскомісаріатах [7, 66].

Дозвіл на видання місцевих газет залежав від наявності в кожному окремому випадку політично надійних видавців і редакторів. Так само установи всякого роду радіослужб перебували в компетенції рейхсміністра у справах окупованих східних областей, який виносив рішення щодо цих питань на підставі пропозицій рейхскомісаріатів [8, 67].

Одним із напрямів діяльності відділів пропаганди, створених при кожному гебітскомісаріаті, зокрема й на території Волині, стала публікація в пресі статей, в яких окупаційна влада критикувала і висміювала радянські видання. Найбільш прийнятними для цього були газети «Известия» і «Правда». Так, з німецьких архівних матеріалів бачимо статті, що публікувалися в зазначених виданнях, про становище в Японії, Італії, Албанії, у яких висміюються дії радянського військового командування й урядової політичної верхівки СРСР [9, 15–17].

У повідомленнях Німецького інформаційного бюро постійно друкувалися статті про тогочасне життя українського населення, у яких ішлося про те, що комісари Червоної армії втягують у війну солдатів, підлітків і жінок. Акцентувалася увага на

тому, що ГПУ тримає цивільне населення в постійному страху, формуючи таким чином цілу терористичну систему [10, 1–3].

Щоб прихилити на свій бік місцеве населення, окупаційна влада сприяла створенню в м. Рівне Обласного земельного відділу Окружної управи. Одразу ж після створення Відділ почав організовувати гуртки «Сільський господар» у кожній громаді по всій області. З цією метою Обласний земельний відділ усім тридцяти районним земельним відділам області розіслав документ такого змісту:

«У старі часи Україна була житницею Європи. Україна «текла медом і молоком», як характеризували, подорожуючи по Україні, чужоземці. Народ український став знедолений, відсунутий на останнє місце і зведений до етнографічного животіння, раба.

Більшовицькі колгоспи остаточно зруйнували українське селянство. Прийшли нові часи, твориться наше незалежне життя... Розгортається широке поле для влаштування різноманітних курсів із сільського господарства для дорослих господарів, господинь та юнацтва. На тих курсах наші спрагли до знань хлібороби довідаються про багато нових речей з агрокультури, тваринництва, машинознавства, лувівництва, садівництва, городництва, птахівництва та інших галузей господарства» [11, 3].

Працівники Відділу пропаганди у своїх публікаціях повсякчас порівнювали життя населення окупованих територій до окупації й після, щоб вигідно відтінити гітлерівську політику й показати, що в перспективі їх чекає «світле майбутнє». Пропагандисти вдавалися до примітивних методів впливу на місцеве населення. Так, наприклад, на початку вересня 1941 р. було оголошено конкурс на різноманітні спогади, як-от: «Що я пережив за останні два роки більшовицького панування». Зрозуміло, окупаційне керівництво сподівалося, що листи зі спогадами надійдуть у значній кількості, бо саме в Західній Україні та на Волині населення було більш незадоволене радянським режимом, ніж на Сході. Окупанти навіть обіцяли, що всі надіслані листи-спогади будуть опубліковані в тому чи іншому часописі, а найцікавіші – у збірнику «Книга терпінь українського народу під більшовицьким тиранством» [12, 4].

Водночас, за донесенням партизанської розвідки Центру, з перших днів війни війська Вермахту проводили агресивну, нещадну стосовно мирного населення політику: «Захоплення сіл і міст зазвичай починається зі спорудження шибениць, на яких німецькі кати вбивають перших мирних жителів, що попалися під руку. При цьому фашисти залишають шибениці з повішеними на багато днів і навіть на декілька тижнів. Так само вони вчиняють з тими, кого розстрілюють на вулицях міст і сіл, залишаючи трупи по багато днів неприбраними» [13, 230–235].

Таку поведінку німецьких солдатів пояснює командуванню один із німецьких генералів, виправдовуючи дії своїх підлеглих: «Німецький солдат не може розглядати мешканців цієї країни як рівних...» [14, 256]. Ось справжня політика щодо населення рейхскомісаріату України.

У часописі «Волинь» від 21 вересня 1941 р. є стаття, з якої видно, як німецьке керівництво вдавалося до нахабної відкритої брехні та дезінформації населення. У щоденнику «Soldatenzeitung der Ukraine» нібито йдеться про покладливий,

поступливий характер українців. Автор, відомий знавець українських традицій Гекель, докладно розповідає про українську державницьку традицію, велику українську княжу державу, віковічну боротьбу українського народу з московськими і польськими зазіханнями на знищення України... Що цей український народ у теперішній боротьбі за свободу Європи беззастережно стоїть на боці Німеччини [15, 3]. Читаючи ці рядки, можна й справді повірити, що німецьким солдатам давалися настанови – з повагою ставитися до українського населення і допомагати у здобутті ним прав та свобод.

Зрозуміло, що обидві сторони не були відвертими, радянське керівництво намагалося показати німців справжніми монстрами, що підтверджують вищезазначені свідчення. Не відставало від них і німецьке керівництво, постійно нагадуючи про негативні сторони радянської колгоспної системи. Хотілося б зазначити, що наслідки окупаційної політики 1941–1944 рр. говорили самі за себе.

На сторінках преси й у листівках постійно наголошувалося на тому, як погано жили українці за більшовиків у порівнянні зі світлим майбутнім, яке їх чекає за управління німців. У ряді газет, як-от: луцькій газеті «Український голос», «Козятинській газеті» та прокурівській «Український голос» постійно наголошувалося, що німецька армія звільнила український народ від радянського керівництва, яке прагнуло повного його знищення [16, 1–3].

Повсякчас нав'язувалася думка про те, що більшовики планово організували в Україні голод, а їхня політика була спрямована на винищення українського народу. Народ відчував невпевненість, його було позбавлено людської гідності. Усі прагнення людини мали обмежуватися лише тим, аби задовольнити фізичний перманентний голод.

Використовуючи періодичні видання, нацистська влада переконувала населення окупованих територій у тому, що Радянський Союз готувався захопити весь світ. Будувалися могутні укріплення, виготовлялася різноманітна зброя, мобілізувалися всі можливі сили на Захід. Знахабнілі пропагандисти не гребували ніякими методами, аби морально принизити українців та підірвати державницькі традиції і віру у створення власної держави.

Більше того, окупаційна влада переконувала місцеве населення, що лише завдяки війні вони стали вільними, що західні країни вже не могли спокійно спостерігати, як більшовики знущаються з людей і занапащають таку прекрасну давню культуру [17, 2].

Пізніше, у січні 1942 р., щоб піднести настрій населення окупованих територій (бо воно почало втрачати віру в «непереможну» німецьку армію) німецьке керівництво та ті, хто співпрацював із ним, почали навіювати людям думку про те, що війна – явище романтичне. Її початки коріняться переважно в тому ірраціональному уособленні людини, що руйнує спокій, мир, буденність, застій і сірість. Туга за новими, сильними і гострими переживаннями гнала людину не раз у далекі походи, далекі небезпечні мандри на змагання й боротьбу. У часописі «Волинь» за січень 1942 р. ця думка часто проходила червоною ниткою [18, 1].

Відділи пропаганди, які розміщувалися не лише в кожній області, а й у кожному районі і місті, докладали максимум зусиль, щоб посилити інформаційно-психологічний

вплив на населення. Іноді вдавалися до майже безглузких переконань. Так, в одному з номерів газети «Волинь» від 18 грудня 1941 р. вміщено статтю про те, що українські студенти, долаючи спільний історичний шлях із німецьким народом, здавна навчаються в німецьких університетах, що в німецьких вищих навчальних закладах навчалися такі відомі українські діячі, як Богдан Хмельницький, Іван Палетика, Василь Стефанович, Семен Тодоровський та багато інших. Григорій Сковорода, виявляється, поміж усіх інших народів найбільше шанував український і німецький. На підтвердження цих слів було подано таку статистику: у літньому семестрі 1941-1942 навчального року здобували освіту в німецьких університетах 464 студенти з інших країн, серед них – 319 українців. Кількість цих українських студентів збільшилася за рахунок студентів із Волині та Галичини [19, 3].

Інформаційний вплив спостерігався також в усіх суспільно-культурних заходах, які проводилися з дозволу відділу пропаганди. У більшості міст та містечок Волині, а також по всій території Правобережної України почали свою роботу театральні колективи. У Львові під мистецьким проводом режисера Й. Стадника від липня 1941 р. запрацював український міський театр. Його репертуар складався переважно з народних побутових вистав. У Житомирі міський театр під керівництвом І. Клепаченка показав вистави «Запорожець за Дунаєм» та «Наталка Полтавка».

Однак недовго тривала така ліберальна й прихильна до українців політика окупаційної влади. У кінці 1941 – на початку 1942 рр. гітлерівці перестали приховувати свої справжні наміри. Так, уже 14 листопада 1941 р. у Рівненському гебітскомісаріаті з'явилося оголошення Генерального комісара в Бресті-Литовському Шосне про те, що у зв'язку з нестачею палива та запобігання дуже великій небезпеці поширення інфекційних хвороб, що спричинені війною, усі школи Рівненського гебітскомісаріату будуть закриті. Учителі й учні старшого віку повинні зайнятися за посередництва інституцій праці суспільно-корисною роботою [20, 1]. Відповідно до зазначеного оголошення, справді, за декілька днів усі школи Рівненської області були закриті.

Справжню політику, яку проводили гітлерівці, ми бачимо також із реакції Еріха Коха на те, що в Україні працюють не лише 4-класні народні школи, а й значна кількість інших шкіл та гімназій, на які він не давав дозволу. Кох зауважив, що в той час, коли в самій Німеччині рівень освіти стоїть на місці і навіть життєво важливі професії такі, як лікар, не можуть мати необхідного розвитку, абсолютно не має значення, чи буде в Україні підвищуватися освіта, яку німецька влада може планувати лише через 10 років [21, 168].

24 жовтня 1942 р. було видано розпорядження рейхскомісара України Коха генералкомісарам про закриття в Україні шкіл та інститутів і про відправку викладачів та учнів на примусові роботи до Німеччини. Водночас він вимагав, щоб, крім 4-класних народних шкіл, не було жодної школи, яку він не дозволив відкрити. Звернув увагу також на те, що й 4-класні школи можуть працювати тільки тоді, коли він переконається в їхній необхідності [22, 169].

Політика окупаційної німецької влади була спрямована на те, аби переконати місцеве населення в тому, що їх чекає велике майбутнє під керівництвом

Великонімеччини. Шпальти газет та листівки яскраво ілюстрували «щасливе» життя селян, яким, відповідно до нового земельного закону, обіцяли землю в індивідуальну власність. Діти могли навчатися у школах, дорослі – в училищах, міські жителі могли відвідувати театри, кінотеатри, брати участь у суспільних організаціях. Але головною умовою було те, що таке «щасливе» життя мало відбуватися під пильним наглядом окупаційної влади з дозволу місцевого керівництва, та й то лише в перші місяці окупації.

Таким чином, необхідно зазначити, що, незважаючи на застосування окупаційною владою пропагандистських методів та технологій впливу на населення окупованих територій, нацистська інформаційна політика не вплинула на населення належним чином, а зусилля гітлерівців не дали бажаних результатів. Населення Волині і Рівненщини досить швидко збагнуло справжні наміри окупаційної влади, що спричинило підрив її авторитету серед населення, отже, призвело до поразки у війні.

Джерела та література:

1. Крысько В.Г. Секреты психологической войны. Перипетии психологической войны. [Електронний ресурс]: <http://www.evartist.narod.ru/text19/011.htm>
2. Панарин И.Н. Информационная война, PR и мировая политика / И.Н.Панарин. – М., Горячая линия – Телеком, 2006. – 352 с.
3. Из протокольной записки совещания Гитлера с руководителями рейха о целях войны против СССР от 16 июля 1941 г. // Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941-1944) / Ред. Ицхак Арад. Яд Ва-Шем. – Иерусалим, 1992. – 42 с.
4. Амеженко Н.О. Велика Вітчизняна війна в документах розсекречених фондів Державного архіву Волинської області / Н.О. Амеженко, Г.М. Ревуха // Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки: Матеріали наук. історико-краєзнавчої конф., присвяч. 50-й річниці перемоги над фашизмом 19-20 квітня 1995 р. – Луцьк, 1995. – С.23-31; Купай А.М. Волинь в роки окупації (за фондами [Волинського] обласного архіву) / А.М. Купай // Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки: Матеріали наук. історико-краєзнавчої конф., присвяч. 50-й річниці перемоги над фашизмом 19-20 квітня 1995 р. – Луцьк, 1995. – С. 32-39.
5. Володимир Косик. Українсько-польське протистояння під час німецької окупації. [Електронний ресурс]: <http://forum.pravda.com.ua/read.php?10,211075813>
6. Ленартович О.Ю. Політика окупаційної влади на Волині в роки Другої світової війни та засоби її реалізації / О.Ю. Ленартович // Загальні питання історії. – 2009. – № 22, – С. 279–287.
7. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР. – 486 с.
8. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР. – 486 с.
9. Державний архів Волинської області. – Ф. Р-69. – Оп. 1. – Спр. 2. – 68 арк.
10. ДАВО. – Ф. Р-69. – Оп. 1. – Спр. 19. – 68 арк.

11. *Шлях до добробуту // Волинь. Часопис для Волині. – 1941. – 7 вересня.*
12. *Конкурс // Волинь. Часопис для Волині.*
13. *Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооруженных сил: Статистическое исследование / Под. общ. ред. Г. Ф. Кривошеева. – М.: Олма-пресс, 2001. – 604 с.*
14. *От Буга до Кавказа: Гейер Г. IX армейский корпус в Восточном походе 1941 года; Макензен Э. фон От Буга до Кавказа: III танковый корпус в кампании против Советской России 1941–1942 годов / Пер. с нем. К. Степанчикова; Е. Первушиной; сопр. ст. А. Исаева; коммент. В. Гончарова, А. Исаева, К. Степанчикова. – М.: АСТ-Транзиткнига, 2004. – 487 с.*
15. *Українські студенти у німецьких високих школах // Волинь. Часопис для Волині. – 1941. – 18 грудня.*
16. *ДАВО. – Ф. Р-69. – Оп. 1. – Спр. 19. – 68 арк.*
17. *Наказ хвилини // Волинь. Часопис для Волині. – 1941. – 28 грудня.*
18. *Німецький часопис про Україну // Волинь. Часопис для Волині. – 1941. – 21 вересня.*
19. *Настрій і завдання // Волинь. Часопис для Волині. – 1942. – 18 січня.*
20. *Закриття шкіл на Волині // Волинь. Часопис для Волині. – 1941. – 30 листопада.*
21. *Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР. – С. 468.*
22. *Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР. – С. 468.*

© Оксана САЛАТА

МЕХАНИЗМЫ И ФОРМЫ ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ НА НАСЕЛЕНИЕ ВОЛЫНИ В ПЕРИОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ 1941–1944 гг.

Исследуются основные аспекты оккупационной политики нацистской Германии на территории Волынской и Ровенской областей в период Второй мировой войны; осуществляется анализ механизмов и форм информационно-психологического влияния на население отмеченных регионов, определяется роль периодических изданий в формировании информационного пространства в рейхскомисариате «Украина» и их влияние на поведение граждан, которые находились на оккупированной гитлеровской армией территории.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, нацистская оккупационная политика, информационная политика, информационно психологическое влияние, пресса.*

© **Oksana SALATA**

MECHANISMS AND FORMS INFORMATIVELY PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON THE POPULATION OF VOLYNI IN THE PERIOD OF GERMAN OCCUPATION 1941–1944

The basic are probed aspects of of occupation policy of nazi Germany on territory of the Volynskoy and Rovenskoy areas in the period of Second world war; the analysis of mechanisms and forms is carried out informatively psychological influence on the population of the noted regions, the role of magazines is determined in forming of informative space in Reyhskomisariati «Ukraine» and their influence on the conduct of citizens which were on by the occupied Hitler army of territory.

Keywords: *Second world war, nazi of occupation policy, informative policy, psychological influence, press, is informative.*